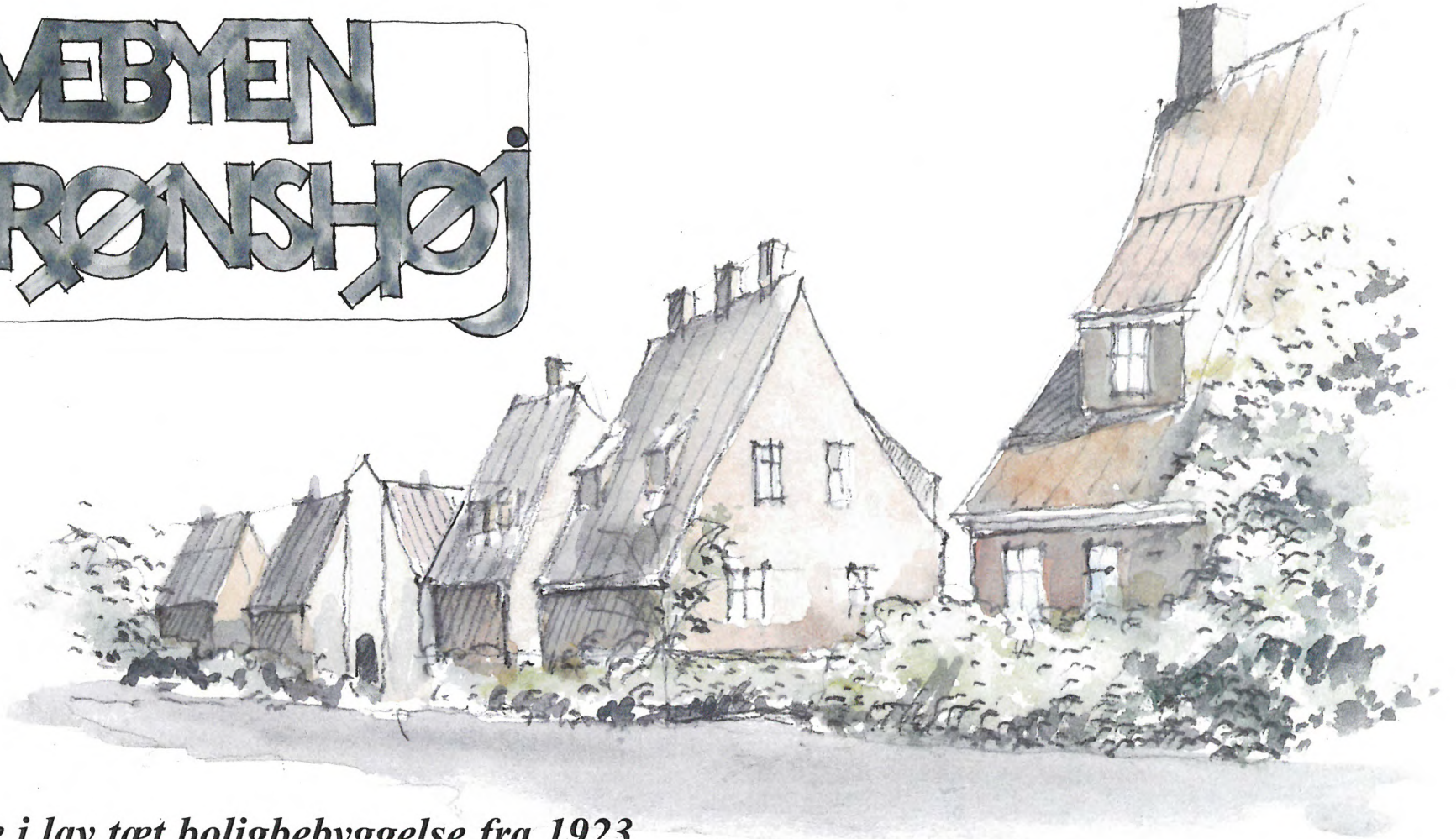

HAVEBYEN i BRØNSHØJ

Studie i lav tæt boligbebyggelse fra 1923

Erik Bay. Arkitekt m.a.a

Særnummer af 20 - Nyt i anledning af AAB afd.20s 80 års jubilæum år 2003

Arbejdernes Boligforenings Program

Det Formaal, som Foreningen har sat sig, nemlig at skabe gode, sunde Boligforhold for den store, ubemidlede Klasse, kan kun naaes ved en gennemgribende Reform i de Forhold, der hidtil har betinget saavel Boligproduktionen, som de Vilkaar, hvorunder Befolkningen hidtil har faaet tilfredsstillet sit Boligbehov.

Alene det, at Boligproduktionen er i Hænderne paa dem, der direkte er interesserede i Boligfordyrelsen og saaledes til egen Fordel kunne hæmme vor største Industri, Byggeindustrien, viser tilstrækkelig tydeligt, hvor abnormt hele dette Forhold har udviklet sig, og de sidste Aar har da ogsaa med tilstrækkelig Klarhed vist, hvorledes denne kunstigt opretholdte Stilling er medvirkende til at ødelægge Byens sunde og naturlige Udvikling.

Den Udbytning af den arbejdende Klasse, hvorved Samfundet som Helhed brandskattes til Fordel for en enkelt Klasses Spekulationslyster, maa og kan enhver tænkende Arbejder modvirke ved at støtte Boligreform-Bevægelsen, hvis Maal er at fjerne Spekulationen fra den ubemidlede Klasses Boligforhold.

Formen herfor er, ved Sammenslutning gennem Andelstanken, at paaføre den private Spekulation en Konkurrence, hvorved der i 1. Række rettes et Stød imod Huslejestigningen.

Ved den Værdiansamling, der i Aarens løb opspares gennem Forrentning og Afdrag paa Gælden, muliggøres en saadan fortsat Byggevirksomhed, der jo ved at Spekulationen er udelukket, underbygges økonomisk set i stadig stigende Grad.

Ved en saadan Byggevirksomhed leder man Boligproduktionen og Byggeindustrien ind i normale Spor, hvorved Arbejdsløsheden modvirkes, og man modarbejder de for den ubemidlede Klasse saa ødelæggende Kriser, der under Spekulationens Regimente stadig som et Kredsløb vender tilbage.

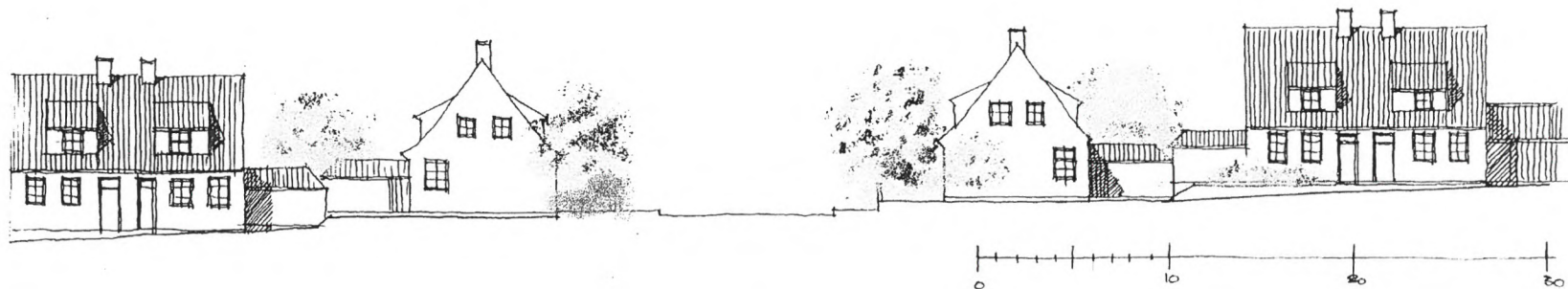
Naar ovennævnte Tilstande er tilvejebragte, idet man saaledes bliver Herre over, hvor og hvad der skal bygges, og saaledes kun bygger, naar der er Trang dertil, vil de private Ejendomme komme ned til deres virkelige Værdi, og man kan da sikre sig disse og derved unddrage dem Spekulationen.

Foreningen arbejder saaledes paa langt Sigt, men Tidspunktet er jo netop saa gunstigt nu, hvor der er en uhyre Trang for Smaalejligheder som ingensinde før, samtidig med at det private Initiativ hæmmer Produktionen af Lejligheder.

Hvis Lejerne vil forstaa, at det udelukkende er dem, der giver Ejendommene deres Værdi, forstaa, at det er deres Lejeafgift, hvori der laanes og hvori der spekuleres, saa vil de ogsaa kunne indse, at de kun ad denne Vej kan naa en tilfredsstillende Løsning af den ubemidlede Klasses Boligforhold.

Denne Sag maa imidlertid have ubetinget Tilslutning fra alle Kredse af Københavns Arbejderbefolkning og ligestillede, herved opnaaes det nemlig at give Bevægelsen det Præg, som rent talmæssig set svarer til Sagens Betydning.

Man tager herved Sigte paa at faa Kommune og Stat til at indse, at de i egen Interesse maa støtte og medvirke til en Reform, hvorved der kan opnaaes, at den vigtigste Livsfornø-

Dette Maal kan naaes og bør naaes.

Forretningsgangen i Arbejdernes Bolig-Forening.

Hvert enkelt Bygnings-Kompleks, stort eller lille, organiseres ved Boligforeningens Hjælp, saaledes at Foretagendet kan gennemføres i Henhold til de opstillede Beregninger og Planer.

Alle Fordele, som paa forskellig Maade kan indvindes ved Foreningens Støtte, saavel som ved Amortisation, godskrives naturligvis det enkelte Foretagende.

Saasnart Foreningens Ledelse (Repræsentantskabet) har godkendt Beregninger og Planer samt Reflektantlisten til et eller andet Foretagende, bekendtgøres det ved Opslag paa Foreningens Kontor eller paa anden Maade, navnlig for det Tilfælde at Reflektantlisten ikke er fuldt tegnet.

Beregningen skulde være saaledes affattet, at den sammen med Tegningen udgør et tydeligt og klart Billede af Boligens Størrelse, Karakter, Beliggenhed, Pris m.m., samt endvidere Andelens Størrelse.

Naar Reflektantlisten til et enkelt Foretagende er sluttet, vælges af disse Medlemmers Række en Tillidsmand (Kasserer til senere at modtage Lejen m.m.) og 2 Repræsentanter til Boligforeningens Repræsentantskab. Den ene vælges af Arbejdernes Boligforenings Repræsentantskab, den anden af Medlemmerne, og disse 2 udgør denne Bygnings Kontroludvalg.

Forretningen fordeles efter Repræsentantskabets Beslutning.

Ved Indmeldelsen i Foreningen opgives, hvilken Lejlighed (2-3 Værelser) man ønsker, dennes Beliggenhed, Kvarter m.m., Pris, der kan ydes o.s.v., dette indføres i en Protokol, saaledes at denne bliver et Udtryk for, hvor der er stærkest Tilslutning til eventuelle Foretagender.

Bestyrelsen

M. P. Nielsen.

J. M. Johansen.

N. P. Willumsen.

Im. Olsen,
Kasserer.

J. Chr. Jensen,
Formand.

denhed, som Boligen maa siges at være, undrages Udbytning, samtidig med at de Goder, der herved opnaaes, tilflyder Hjemmene.

Kommunen og Staten kan fremme disse Forhold gennem billig Jord, Byggegrunde og ved at tilbyde den store Befolkning Adgang til billig Kredit, som er af stor Betydning for Sagens Fremme.

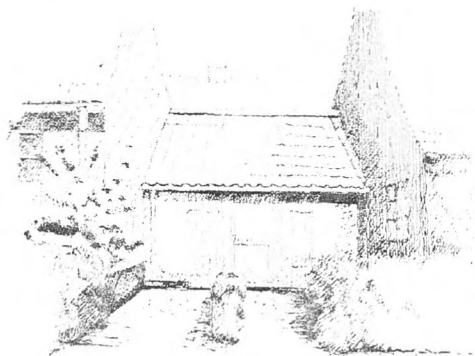
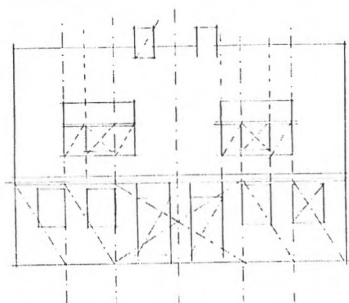
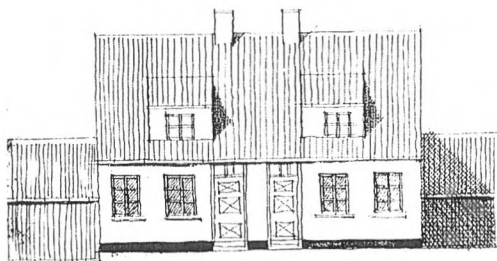
Af disse Grunde vil det være nødvendigt at centralisere den Bevægelse, der allerede paa forskellige Steder og under forskellige Former alt er i Gang, bringe Ensartethed, Klarhed og Forstaaelse af Sagens Betydning ind i denne, for at de enkelte heri Interesserede kan komme til at indse, at man ved at danne en Enhed paa dette Omraade langt hurtigere og lettere faar Betydning for de Forhold, som man nødvendigvis først maa være Herre over.

Da det er af Betydning for Foreningen, at den snarest træder ud i Livet ved at paabe- gynde et Foretagende, maa man til at begynde med, foruden den almindelige Tegning af Med- lemmer, optage Medlemmer, som foruden den almindelige obligatoriske Andel à 40 Kr. (der enten kan indbetales paa en Gang eller afdragsvis) raader over større eller mindre Beløb, og aabne disse Medlemmer en Konto (Boligkonto), hvor disse Beløb i ekstraordinære Andele à 100 Kr., kan indsamles indtil de udgør en nærmere angiven Størrelse, der for hvert enkelt Til- fælde vil være fornøden for at sikre sin Indehaver en Bolig.

Den Boligkontos Størrelse vil afhænge af de særlige Forhold, som gør sig gældende paa de enkelte Steder, hvor man agter at bygge, og kan saaledes paa Forhaand ikke angives, den vil antagelig variere fra 3-500 Kr., efter Lejlighedernes Art og Størrelse, samt andre Forhold.

Det er jo indlysende, at en saadan Bolig-Reform ikke kan gennemføres med ét Slag, navnlig ikke saaledes, at alle lige hurtig kan faa Foreningsbolig; men naar alle efter Evne vil støtte Sagen, saa bliver Sejren baade hurtigere og sikrere og de øjeblikkelige Følger, i Form af en Standsning i Huslejstigningen, vil ikke lade vente længe på sig.

Men Maalet, der ikke maa tabes af Syne, maa være en Arbejderklasse, der sidder som Ejer af deres egne Boliger.

Baggrunden for udgivelsen af "Havebyen i Brønshøj".

I forbindelse med planlægningen af en lokalhistorisk dag i Afdeling 20 fandt vi frem til dette lille fine manuskript om vores enestående bebyggelse.

Stor var overraskelsen over, at man hverken i AAB eller i Afdeling 20 kendte til manuskriptet eller dets ophavsmand. Her havde arkitekt Erik Bay i en årrække "i det skjulte" arbejdet med dette projekt: Gengivet arkitekt Gotenborgs tegninger, beskrevet intentionerne med Havebyen, givet baggrunden for AABs oprettelse og malet nogle smukke skitser af vores bebyggelse som meget fint supplerer teksten.

Det var derfor nærliggende at udgive manuskriptet som et jubilæumsskrift af 20-Nyt i anledning af Afdeling 20s 80 års jubilæum her i år 2003. Således at alle nuværende og kommende beboere kunne få glæde af det, og dermed få en større forståelse for og interesse i at værdsætte og værne om vores smukke, særegne bebyggelse.

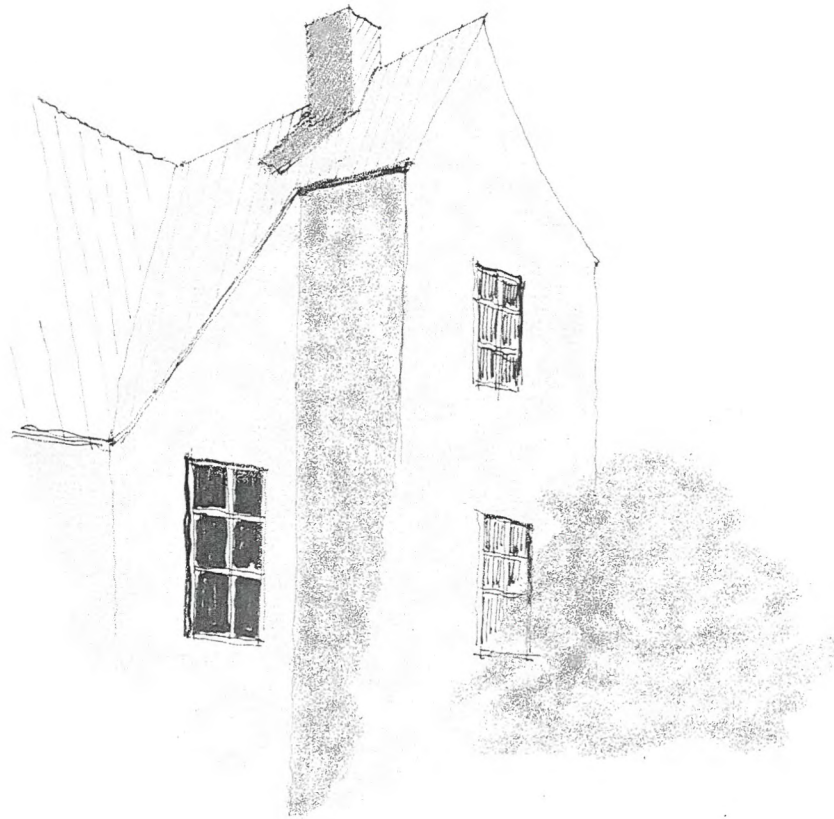
Dette skrift er et dokument om baggrunden for Havebyens opførelse og dets arkitektur.

Det kunne være spændende at fortsætte skriftet med at fortælle hvad der videre skete da Havebyen blev taget i brug! Der er mange spørgsmål der melder sig: Hvem flyttede ind og hvordan blev de forskellige faciliteter/huse/rum brugt fremover? Hvorfor solgte man parken fra til Københavns Kommune? Hvornår gik man over til kun at bo to familier i hvert hus? Hvorfor og hvornår ophørte fælleshuset og børnehaven med at eksistere? Hvornår blev bageren til butik? Hvilke virksomheder har haft til huse i den gamle badeanstalt i Egevangen? Hvilke traditioner og årlige begivenheder fejrede man? Hvordan formede dagligdagen sig i vangene, i de små hjem, i vaskerierne, i rullekælderen, i parken, i gårdene og på legepladsen? I "Erindringer fra Brønshøj og Husum" har Edel Glistrup fortalt sine barndomserindringer fra 30ernes og 40ernes Haveby. Det kunne være spændende at få nogle flere erindringer fra nuværende og tidligere beboere. Dette er hermed en opfordring til alle jer andre, der har lyst til at fortælle jeres erindringer fra Afdeling 20. Erindringerne kunne så udkomme som føljeton i 20-Nyt. Desuden kunne vi afholde erindringsværksted og fortælle dage med fotoalbums og historier fra "de gode gamle dage" i vangene.

Til slut vil jeg godt takke Erik Bay fordi han ville stille sit manuskript til rådighed for Afdeling 20s beboere og for godt samarbejde omkring korrekturlæsning af manuskriptet.

Brønshøj, april 2003

Inge Egede Andersen, bestyrelsesmedlem i Afdeling 20 og medredaktør af 20-Nyt

Hjørneløsning ved stien langs Søen

Forord.

Det har undret mig, at jeg i mange år har opfattet Havebyen i Brønshøj som grim og lige gyldig. I min barndom var bebyggelsen forbundet med besøg hos en utålelig familie. Søndagskaffe bord, hvor børn skulle ses, men ikke høres. Denne indgang til bebyggelsen har naturligvis haft sin indflydelse på mine fordomme.

Der var også andre faktorer, der var med til at fremhæve det negative.

Her boede en familie, der havde plads. Børnene havde fået deres eget værelse. Og de havde en have, hvor mange aktiviteter kunne foregå.

Joh, misundelig var jeg, der kom fra det ydre Nørrebro, hvor fire mennesker levede i en to-et halvt værelse, og hvor det ene værelse endda blev brugt til kontor i min fars virksomhed.

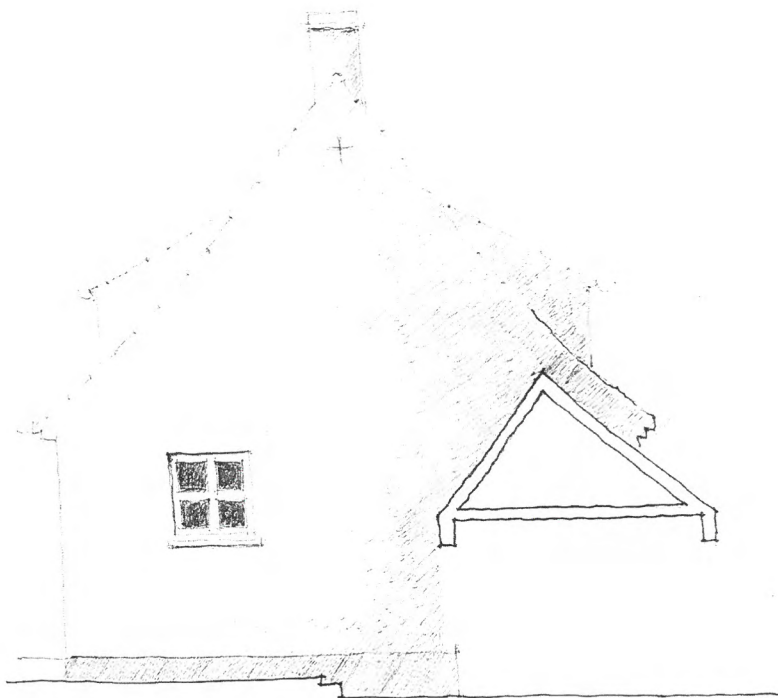
Denne "lige gyldige" bebyggelse undgik jeg i mange år, selv om jeg bor i nærheden. Men en dag gik jeg alligevel en tur i området, og da fik jeg øje på kvaliteten i denne enestående bebyggelse. Det første jeg gjorde, da jeg kom hjem, var at slå op i kendte arkitektur værker.

Bebyggelsen var ikke nævnt med en eneste stavelse. Nu var min interesse vagt. Jeg måtte vide, hvem der var arkitekt til denne vidunderlige bebyggelse.

Et besøg på Københavns Rådhus resulterede i, at jeg fik set bygningstegningerne og korrespondancen vedrørende opførelsen, og jeg fandt frem til arkitektens Navn: Niels Gotenborg.

Hvem var så denne arkitekt?

På Akademiet og i studiearkivet var der ikke meget at hente. Det så ud til, at man i arkitekt kredse havde fortiet

Gavl og snit gennem mellembygningen

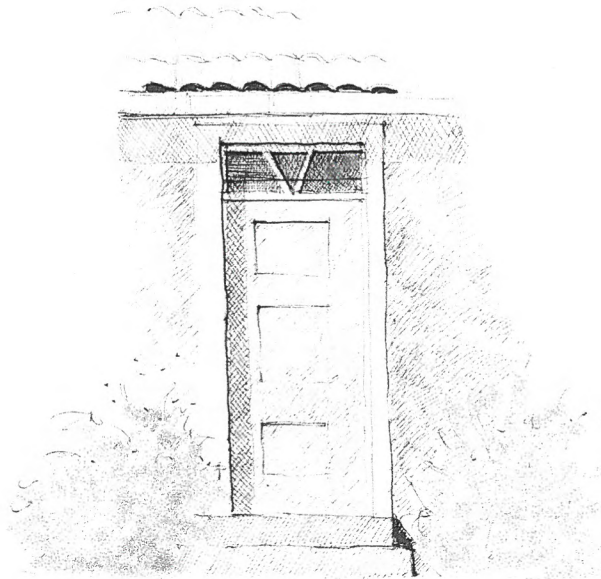
Gotenborg. Ikke engang omtale af Havebyen - der i 1923 var blevet præmieret - kunne jeg finde, kun ganske enkelte andre arbejder udført af Gotenborg. Han har været med i en arkitektkonkurrence om nye kakkelovnstyper, og han er omtalt i forbindelse med sin deltagelse i boligbyggeri omkring Genforeningspladsen ved Borups alle i København. Jeg besluttede at indsamle oplysninger og bearbejde materialet omkring denne arkitekt, der havde tegnet sin bebyggelse på samme tid som Bakkehusene (1922) blev til. Efter min mening er planlægningen og variationerne omkring Havebyen i Brønshøj af langt højere arkitektonisk kvalitet end Bakkehusene. Bearbejdelsen af det indsamlede materiale har taget lang tid, det har endda været gemt væk i mange år. Det er ikke min hensigt at skrive en biografi over Gotenborg, det er der andre, der må gøre. Arbejdet her skal ses som et studie i lav-tæt boligbyggeri fra 1923. Det har været mig en glæde at få rørt blyanten og pennen og registrere det, jeg synes er væsentligt.

København april 2003, Erik Bay

@ Erik Bay.

Snit gennem Tjørnevangen og Baunevangen

Rekonstruktion af de oprindelige døre

Pelle Erobreren

I Martin Andersens Neksøs værk om Pelle Erobreren siger Pelle et sted i "Gryet":

"jeg er ikke længere tilfreds med at være en lille del af det hele, men jeg synes, jeg må se at blive en hel verden selv"

Det var før Pelle flytter ud på landet med sin familie. Ved Utterslev mose fik han lejlighed til at danne en verden med sig selv og sin familie, og således knytter romanen sig til Havebyen i Brønshøj, som senere blev bygget i nærheden af den boligbebyggelse som Martin Andersen Neksø havde i tankerne i nærheden af Brønshøj Torv. Martin Andersen Neksø giver et godt billede af en tid, hvor socialismen i samfundet var i rivende udvikling. Uden at komme ind på de store boligmæssige problemer dengang, beskriver han, hvordan Pelle og Hr. Bruun starter en boligforening.

Opstalt af bebyggelsen på Tjørnevangelen

Overflod og kaos

For at forstå alt det der rørte sig i begyndelsen af det 20. århundrede må vi se lidt på boligproblemerne.

I slutningen af 1900-tallet var demarkationslinien – voldene omkring København - blevet nedlagt. Det velkendte spekulationsbyggeri på broerne (Nørrebro, Vesterbro, Østerbro) var snart i fuld gang, og der blev bygget som aldrig før. De private spekulanter troede på profit, og bankerne var mere end villige til at låne ud.

Dette byggeboom resulterede i, at der blev en betydelig overproduktion, hvilket betød, at der i 1887 ved forårsskiftedag var ledige lejligheder. Overproduktionen af lejligheder ophørte ikke før i 1906. Da var der 9.327 lejligheder, som ikke kunne lejes ud. Det var den rene svir at være boligsøgende den gang. Familier flyttede nu på andre tider end flyttedagene, hvor man

tidligere havde haft den regel, at man lejede en lejlighed for 1 år ad gangen. Forårsflyttedag var 1. maj og efterårsflyttedag var 1. november. Mange husejere satte gardiner op i de tomme vinduer for at give indtryk af, at lejlighederne var beboede. Det gjaldt om ikke at skræmme eventuelle lejlighedssøgende væk, som ellers kunne få det indtryk, at her var et hus, der ikke var rart at bo i. Det var i sandhed lejernes marked. Men i 1906 vendte udviklingen. Tilflytningen fra landet tog til. Man mærkede det især i København.

Det industrialiserede samfund ændrede sig meget i den periode. Befolkningsfordelingen mellem land og by ændrede sig radikalt. Og ikke mindst den finansielle krise, der opstod i 1908 som følge af det store bank-krak og Alberti-skandalen, var med til at sætte en stopper for byggeriet.

Snit og opstalt i Tjørnevangelen ved Søen

Bankerne hverken kunne eller ville give lån. Men selv om byggeriet var gået i stå, fortsatte flugten fra land til by. Hvis man ser på den procentvise ledighed af lejligheder i årene efter 1906, ser tallene således ud:

1907 7,3%, -1908 6,3% - 1909 5,8% - 1910 3,9% - 1911 2,5% - I 1916 var antallet af ledige lejligheder gået helt ned til 0,3%, hvilket betød, at der var omkring 15 ledige lejligheder i hele Københavns Kommune.

Nu var billedet vendt. Ændringen af udbud og efterspørgsel fik lejlighedernes priser til at stige, ejerne havde overtaget og kunne sætte deres betingelser, som de ville. Det kunne for eksempel være at udlejerne forbød lejerne at holde hund eller have klaver i boligen.

Nogle steder måtte unge ægtepar skrive under på, at de ville flytte, hvis de fik barn.

I. Verdenskrig havde også betydning for boligproblemet. Mangelen på materialer var stor, og priserne steg. Eksempelvis kan nævnes, at byggeomkostningerne fra september 1913 til oktober 1916 steg med 62%. Huslejen i den eksisterende boligmasse steg i samme periode med 15 %.

Mangelen på boliger i den periode gjorde mange familier husvilde. I 1919 var antallet af husvilde familier i København og Frederiksberg 334, men allerede i 1921 var antallet steget til 2.000.

Det kan være interessant at se, hvad man fra myndighedernes side gjorde ved denne situation.

Opstalt af bebyggelsen set fra Søen

Lovgivningen

Regeringen havde nedsat en kommission i 1916, der skulle undersøge og varetage boligproblemet. Men kommissionen kom aldrig i gang. Det næste forsøg blev gjort ved lov nr. 687 af 21 december 1918, hvor man lovfæstede at nedsætte en kommission på 15 mand, "der skulle undersøge og overveje boligforholdene for mindre bemidlede samfundsklasser i København, Købstæder, Handelspladser og Landkommuner med bymæssig bebyggelse eller fabriksanlæg".

Denne kommission fremkom med tre lovforslag, der havde følgende overskrifter:

1. Forslag om boligsyn. – 2. Forslag til midlertidig lov om oprettelse af offentligt boliganvisningskontor samt tillæg til en huslejelov. 3. Forslag til lov om skat på overtallige værelser. Lovforslag 1 gik i korthed ud på at sikre de lejligheder, der eksisterede en rimelig standard, således at private ikke kunne slå

mønt af lejligheder, der lå under tidens standardkrav. I lovforslaget blev der opsat et 8 punkts program for lejlighedernes standard. Det lød som følger:

1. Yde fornøden beskyttelse mod fugt, kulde og hede.
2. Give fornøden adgang for dagslys og frisk luft under hensyn til rummenes størrelse og anvendelse.
3. Ikke anvende rum til varigt ophold for flere personer end forsvarligt efter rummenes størrelse.
4. Have let adgang til rent og tilstrækkeligt drikkevand.
5. Have tilfredsstillende afløb for spildevand.
6. Have tilstrækkelig adgang til latriner.
7. Have en sådan indretning og vedligeholdelse, at de med lethed kan holdes rene.
8. Må ikke være udsat for usædvanlig stank, støj, rystelser, støv, eller lignende.

Opstalt af front mod søen

Dette lovforslag kan nok med nutidens øjne betragtes som meget vagt formuleret. Men sagen er, at man i København havde store problemer med dårlige lejligheder. Man måtte, hvis man ville bevare en rimelig del af boligmassen, stille små krav. Lovforslaget om skat på overtallige værelser gik i princippet ud på at begrænse forbruget af værelser. En familie kunne tillade sig at have to overskydende værelser i forhold til det antal personer, der boede i lejligheden. To børn under 10 år regnedes som én person. Skatten på overskydende værelse var på den tid 200 kr. pr halvår - en ret betydelig sum regnet i datidens økonomi. Den nedsatte boligkommission var åbenbart i tvivl om, hvordan sagen skulle gribes an. Derfor sendte man observatører til

forskellige dele af Europa for at få inspiration til det videre arbejde i boligkommissionen.

Men også en anden lov fik betydning. Lov nr. 204 af 3. juli 1916 omhandler skattelettelse for 10 år, hvis en bygherre satte byggeri i gang. En model vi kender fra Christian IV's Christianshavn. Tanker om statslån til private eller byggeforeningskooperativer kom frem. Betingelsen for at opnå et sådan statslån var, at man byggede for mindrebemidlede. Derudover kom en lov nr. 18 af 23. januar 1917, som forbød nedrivning og ombygninger. Men lige meget hjalp det. Huslejen steg og steg. I perioden fra februar 1916 til november 1919 var der en huslejestigning på 15 %.

Snit gennem Tjørnevangen

Flugten fra land til by fortsatte. En række indvandrere belastede også Københavns boligmasse. En del var flygtet fra den Russiske Revolution andre fra jødeforfølgelser samme sted. I november 1921 var der således 13.133 udlændinge i København, som skulle indkvarteres af det offentlige. Myndighederne var klar over, at der måtte mere styring og planlægning til, hvis man skulle klare det store påkrævende boligbyggeri der var nødvendigt. I en samlet lovpakke " Lov om Boligforhold", 1921 skrives der i afsnit 10 om byplanlægning i meget vage vendinger: om at man eventuelt kunne lave en byplan, hvis kommunen ønskede det. "Lov om Boligforhold" var måske ikke så meget en lov, som det var en hensigtserklæring.

Parti fra stien ved Søen

Arbejdernes Andelsboligforening.

Den bolignød, man oplevede i Danmark, var ikke noget isoleret tilfælde. Det samme fænomen var kendt over det meste af Vesteuropa.

Andelsboligtanken kom fra Tyskland, og i Berlin var der i årene omkring 1906 opstået mange andelsboligforeninger.

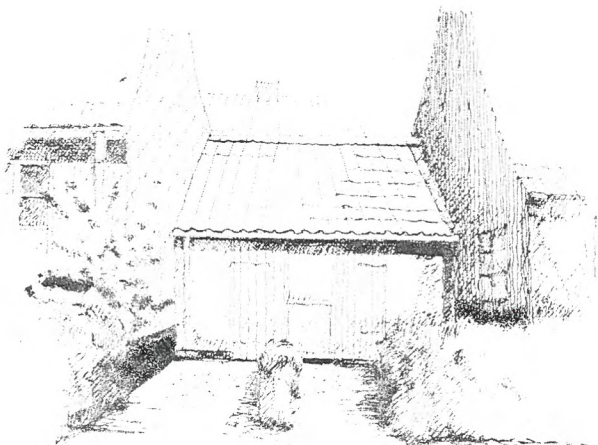
Det var blandt andet arkitekt V.A. Thalbitzer, der efter studier i Berlin kom hjem med ideen. Men den var ikke nem at sælge. Først da Thalbitzer fik kontakt med direktøren for Danmarks Brugsforeninger, J.M. Johansen, slog den an. Johansen indkaldte en række af byggefagenes fagforeninger, der var plaget af arbejdsløshed. Mange var skeptiske over for ideen, men Arbejdernes Bolig-forening – som senere kom til at hedde Arbejdernes Andelsboligforening (AAB) - blev dog stiftet alligevel i 1912.

Arbejdernes Bolig-forening havde den betingelse for at optage medlemmer, "at det skulle være Hæderlige mænd og kvinder, som var fyldt 18 år".

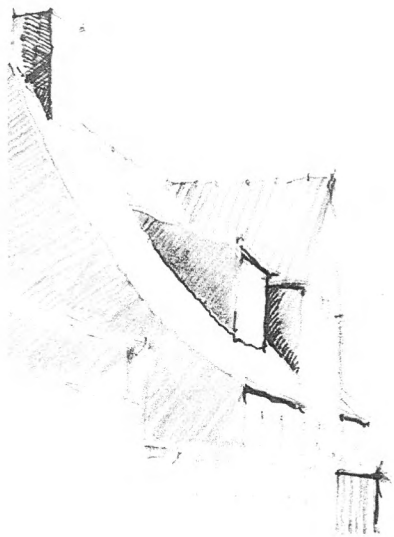
Boligforeningens opgave var, at bygge boliger for arbejderklassen og den i økonomisk henseende ligestillede del af befolkningen. Man skulle opføre gode solide boliger billigst muligt.

Foreningens første bomærke fra 1913

De små mellembygninger mellem husene

Skulpturelt er det med kviste og frontbespise

Forsøgshus i Tåstrup.

I takt med den arbejdende befolknings politiske bevidstgørelse steg også interessen for bedre og sundere boliger. Dette skete ikke alene i Danmark, men var tendenser, der var fælles for hele Europa. I sommeren 1920 blev der afholdt en international boligkongres i London. Ved denne kongres deltog medlemmer af den boligkommission, som den danske regering havde nedsat. Et af medlemmerne var den daværende formand for AAB, Jens Christian Jensen. Under opholdet i London blev der lejlighed til at studere den engelske måde at løse boligproblemerne på. Her havde man opfundet et nyt begreb, Havebyen.

Ideen om Havebyen blev i 1898 fremsat af Ebenezer Howard (1850-1928) i en lille bog "To-Morrow". Howard, der var stenograf i det engelske parlamentet og meget stærkt socialt interesseret, fremsatte sine ideer på baggrund af al den nød og elendighed han så i Londons slumkvarterer. Forslaget i bogen går i korthed ud på at skabe små, fuldstændige enheder, der indeholder alle ønskelige byfunktioner. Han beskriver de forskellige forhold på land og i by og forsøger at finde en fælles syntese, Havebyen, der skal kombinere landets og byens fordele.

Howards tanker kan måske bedst illustreres ved det afsnit, som Steen Eiler Rasmussen citerer i sin bog om London:

"Men hverken byen eller landet repræsenterer helt ud naturens plan og hensigt. Menneskenes samfund og naturens skønhed skal nydes i forening. De to magneter må forenes til én. De skal ligesom mand og kvinde supplere hinanden gennem forskellige egenskaber og karakter. Byen er et symbol på samfundet, på fælles hjælp og venskabelighed, samarbejde, på fader-, moder-, broder-, og søster-følelser, på de mange forbindelser, der knyttes til mand og mand imellem, på

videnskaben, kunsten, kulturen, religionen. Og landet er symbolet på guds kærlighed og omsorg for menneskene. Derfra kommer alt, hvad vi er, og alt hvad vi ejer. Det føder og klæder og giver os varme og lys. Vi finder hvile ved dets bryst. Dets skønhed er inspirationskilde for billedkunsten, musikken, og poesien. Dets kræfter driver industriens hjul. Det er kilden til sundhed, velstand og viden. Men dets fylde af fryd og visdom har ikke åbenbaret sig for mennesker. Og det kan ikke ske, så længe denne usalige, unaturlige adskillelse af samfund og natur vedvarer. Byen og landet må indgå ægteskab, og af denne hellige forbindelse vil der udspringe nyt håb, et nyt liv og ny civilisation. Enten man ser dem fra et etisk eller økonomisk synspunkt.”

Bogen To-Morrow gav genlyd i hele Europa. Ja, selv den dag i dag er haveby-tanken jo et begreb man arbejder efter. Man skal bare tænke på den anseelige boligmasse, der i de sidste årtier er blevet opført, og som går under begrebet lav-tæt. De bebyggelser kommissionen beså, samt tankerne om havebyen, vakte forundring. Karakteristisk for AABs formand og direktør, Jens Christian Jensen, var der ikke langt fra idé til handling. Efter hjemkomsten blev haveby-tanken drøftet med arkitekter, og der blev udarbejdet et projekt til et forsøgshus. Projektet opfyldte ikke Københavns Kommunes bygningsbestemmelser. Blandt andet havde man projekteret huset med hule mure, i stedet for som påkrævet i bygningsreglementet med 1½ stens mur; man havde nedsat tømmerdimensionerne, og i stedet for dyre kloakker anlagde man septiktanke. Københavns kommune gav ikke dispensation til at udføre disse ændringer. Så i stedet valgte man at opføre huset på en teglværksgrund i Tåstrup, der dengang lå uden for lovgivningsområdet. Den samlede opførelsessum var på 12.237 kr. inklusiv 20% entreprenør-avance. Man mente endda, at prisen på haveboligen kunne komme længere ned, hvis man byggede på række og sparede materialer til gavle med videre.

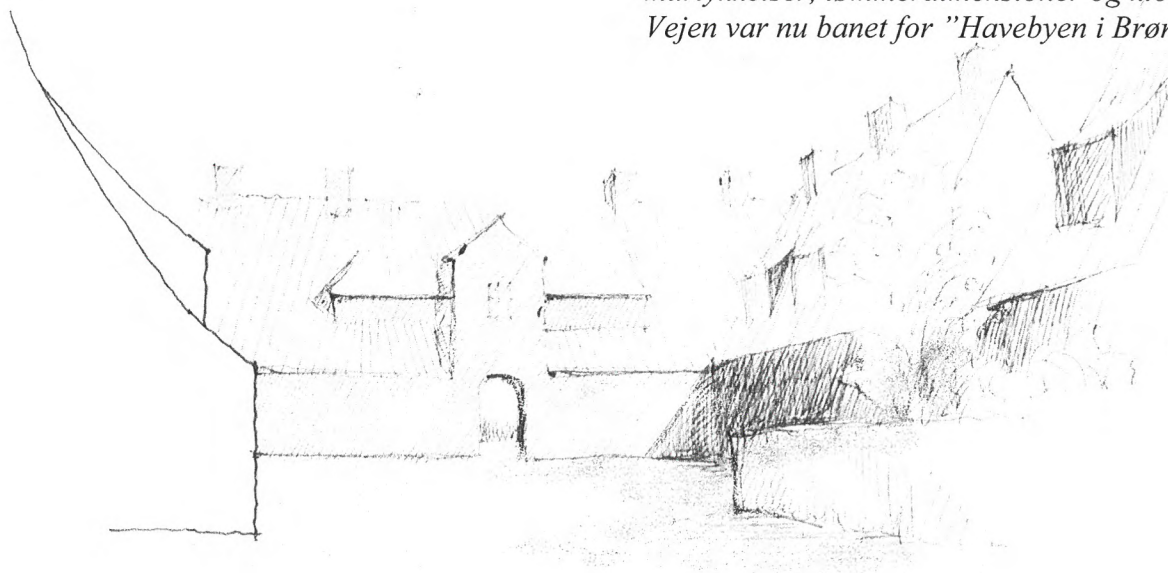
Hvis huset skulle have ligget i Københavns Kommune, ville opførelsessummen have været 25-30.000 kr.

Forsøgshuset kom ikke til verden for ensidigt at varetage boligforeningens interesse, der lå også en god del provokation i dette projekt. Der var bolignød, som skulle afskaffes her og nu, så hvorfor ikke bygge boliger der var billigere. Husene behøvede ikke en lang levetid. Det var en kovending i boligselskabernes politik. De afdelinger, der var bygget før 1920 var solidt kram og var udført efter de bedste håndværksmæssige traditioner. Ikke mindst arkitekturen var der gjort et stort nummer ud af. Mange af de tidligere bebyggelser i AAB havde et fornemt tilsnit af herregårdsarkitektur med frontbepiser og karnapper, nogle lidt interessante detaljer, når man tænker på, hvilke boligvilkår arbejderne kom fra.

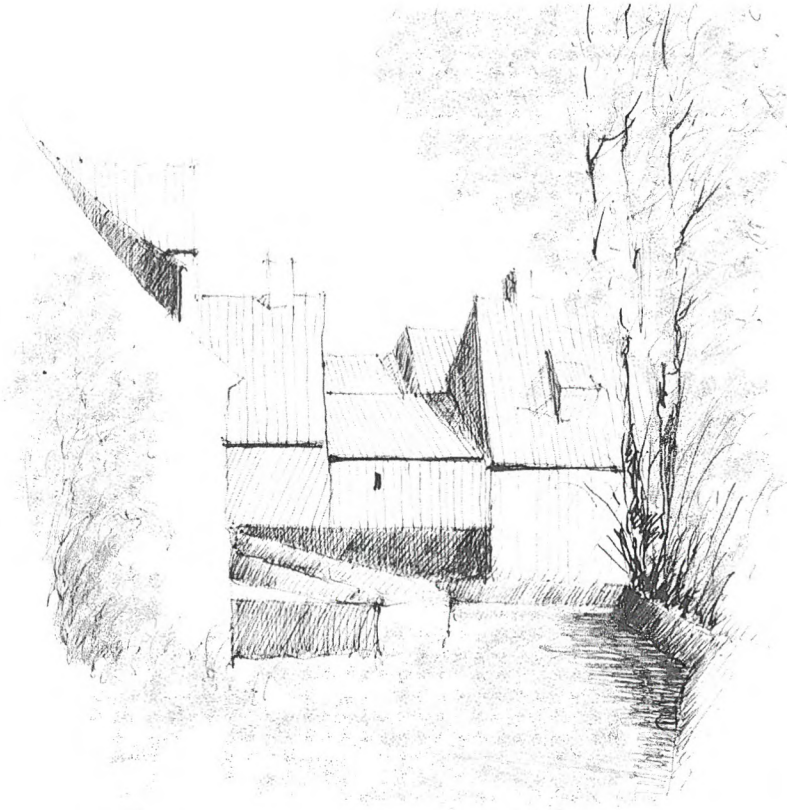
Huset i Tåstrup blev vist frem for boligkommissionens embedsmænd fra Københavns Kommune samt for pressen.

Resultatet blev, at man midlertidigt gav dispensation for murtykkelser, tømmerdimensioner og kloakanlæg.

Vejen var nu banet for "Havebyen i Brønshøj".

Gårdrum i den vestlige ende af Pilevangen

Parti fra stien ved søen

Niels Laurits Gotenborg.

Personlige data:

Niels Laurits Gotenborg, født 1878 - død 1964. Forældre: Husmand Rasmus Christensen og Augusta Marie Sørensen.

Navneforandring 18. december 1903. Gift med Ebba Christine Marie Schenck, født 1881 i Odense, datter af skomagermester Philip Schenck og Marie Jeppesen.

Uddannelse:

Muresvend 1896, afgang fra Teknisk Skole i Odense 1898. Arbejdede som murer i Berlin 1899-1900. Optaget på Akademiet marts 1902, afgang 1910. Medarbejder hos Anton Rosen 1902-1908, blandt andet Københavns Hovedbanegård, og hos H. Wenck 1908-1911

Stipendier:

K.A. Larsen 1907-1908

Rejser:

Sverige, blandt andet til Gotland. 1909: Tyskland, Schweiz og Italien.

Udstillinger:

Gøteborg, London, Bryssel, Gent 1921

Arbejder:

Porcelænsfabrik i Kastrup, Boligbebyggelse ved Borups allé for Københavns Kommune 1919, Bolighus ved Frankrigsgade 1919-1921 sammen med Chr. Mathisen. Baunevangen "Havebyen i Brønshøj" - præmieret i 1923.

Desuden andre boligbebyggelser og villaer.

Søborg Møbelfabrik.

Konkurrencer:

Østifternes Kreditforening - præmieret 1913. Andels Banken - 4. præmie 1917 sammen med Chr. Mathisen.

Adel- og Borgergades bebyggelse - 2. præmie sammen med Chr. Mathisen.

Bebyggelsesplanen.

Grundstenen til et nyt samfund blev lagt i 1921 med bebyggelsen "Havebyen i Brønshøj", der helt klart er inspireret af "Den engelske Haveby"

Flere eksempler på havebylignende bebyggelser fra den tid kan nævnes: "Grøndalsvænge", "Bakkehusene", "Arbejderbyen i Valby". Alle disse bebyggelser er gået over i arkitekturhistorien, blot ikke "Havebyen i Brønshøj".

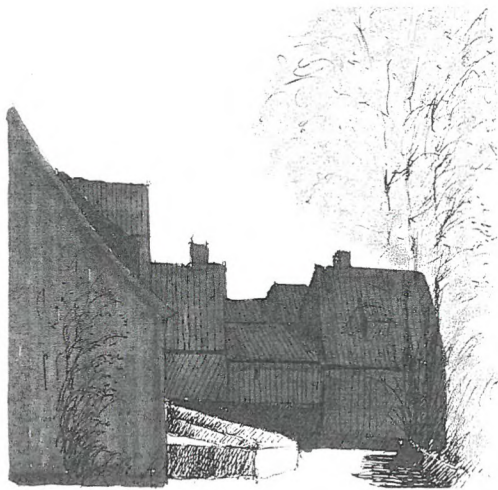
På grund af boligmangel endte det med, at der i Havebyen i Brønshøj kom til at bo fire familier i hvert hus, i stedet for de to som først projekteret. Men skønt det var trange kår, var det bedre end baggårdslejlighederne på Nørrebro. I dag er bebyggelsen beboet, som projektet oprindeligt var tænkt. Gotenborg har ikke kendt til byplanlægning, som vi kender det i dag. Men han har haft en heldig hånd, for bebyggelsen fungerer, bortset fra de nutidige parkeringsproblemer, der naturligvis er opstået. Gotenborg kunne ikke forudse, at arbejderklassen ville blive selvkørende, men på grund af husenes længde er der dog plads til bilerne.

Tjørnevungen - afslutning mod vest med en af de små haver

En gennemgående gade ved navn Baunevungen, (et typisk socialdemokratisk navn på den tid hvor boligbevægelsen så gryet) er bebyggelsen rygrad. Vinkelret på Baunevungen ligger en række boligveje ved navne: Tjørnevungen, Pilevungen, Ellevungen og Egevungen. Disse veje går i princippet øst vest. På den tid var det ikke almindeligt at orientere husene efter solen. Problemet med en sådan placering er, at mange af de relativt små haver i dag vender mod nord. Men oprindeligt havde projektet et stor fællesareal imellem husene og var ikke opdelt i private haver. Dette areal var tænkt som en fælles grønning, der for halvdelen af husenes vedkommende ville give direkte adgang til søen mod øst. Grønningen vest for Baunevungen skulle give direkte adgang til de fælles vaskehuse mod vest.

Gotenborg har på en elegant måde brugt de ca. 9 meter store terrænspring, der findes fra den vestlige ende til den østlige. Han optager terrænspringet

Huse i silhuet ved søen

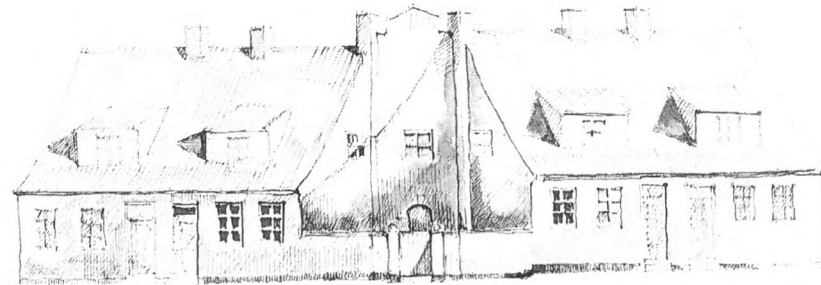
med små skure, der er lagt imellem de egentlige beboelseshuse. Disse mellembygninger blev forsynet med cykelskur, et pissoir og et lokum for nu at blive i Gotenborgs sprogbrug. Dette kan virke mærkeligt, da der under trappen i hvert enkelt hus var et WC. Men årsagen til det var, at man endnu ikke var klar med kloakanlægget, da bebyggelsen blev anlagt. Indtil kloakken i 1931 blev etableret, var man nødsaget til at klare sig med natmanden.

Det er karakteristisk for bebyggelsen, at Gotenborg har arbejdet med få varianter. I princippet har han brugt to grundtyper, som ligner hinanden meget, samt nogle ganske enkelte tilpasningsvarianter, der afslutter byggeriet.

I bebyggelsen blev der indrettet et fælleshus med læsesal, der om dagen blev brugt som børnehaven - eller asyl - som Gotenborg kalder det i sit projekt. Der var også indrettet en forretning, som i det oprindelige projekt var benævnt bageri, hvilket det også blev senere. I det nordøstlige hjørne blev der bygget en badeanstalt, der eksisterede helt op til 1950'erne, hvor den blev nedlagt.

Alt blev således planlagt efter den engelske haveby-tanke, hvilke ville sige, at bebyggelsen skulle være en selvstændig enhed med forskellige servicefunktioner inden for selve byggeriet.

En anden af idéerne var, at krydset Baunevangen - Tjørnevangen – bebyggelsens akse - skulle være byggeriets ” torv”, stedet hvor beboerne mødtes indendørs og udendørs.

Hjørnebygningen Baunevangen-Tjørnevangen

Beliggenhed af type 1. huse

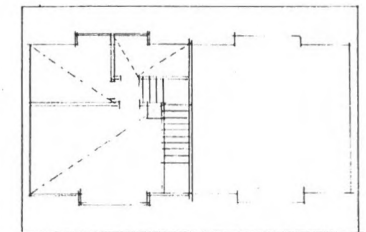
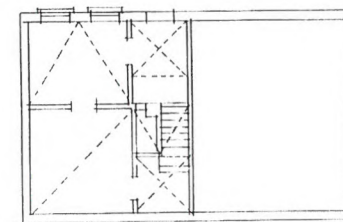
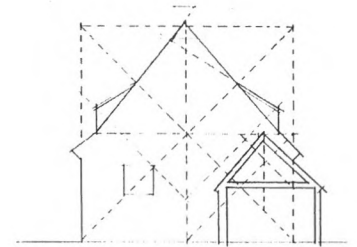
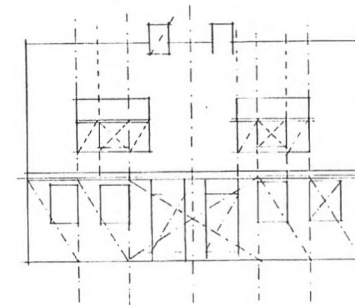
Type 1.

Hustype 1. er den lille bolig, der i stueetagen består af et spisekøkken, noget helt nyt den gang, et vaskerum, som vi vel i dag vil betegne som bryggers, samt en opholdsstue. På 1.sal er der to værelser samt et pulterrum.

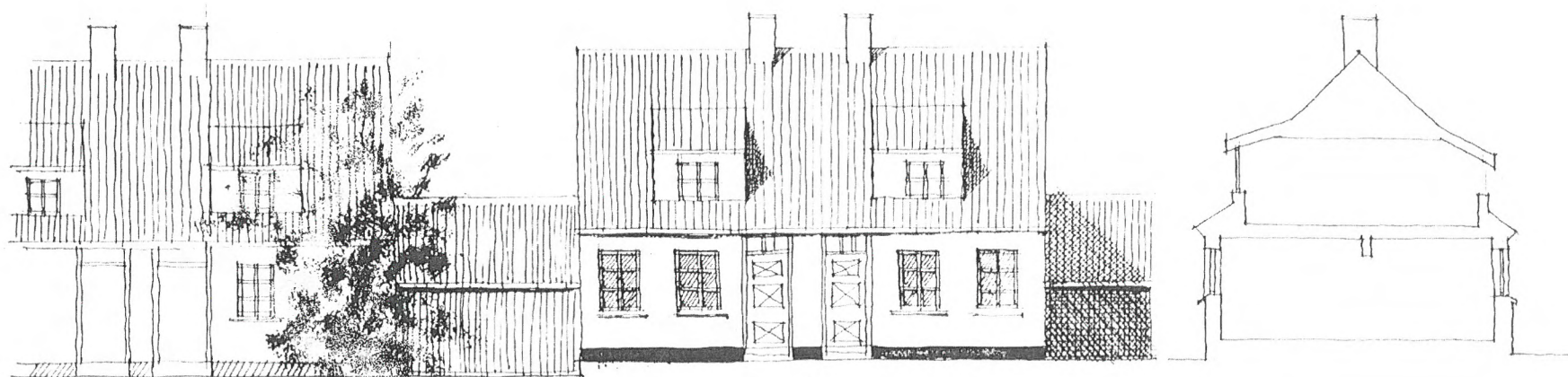
I dag er der i de fleste huse indrettet køkken i vaskerummet samt badeværelse i pulterrummet på første sal.

Læg mærke til den meget fine og sikre proportionering af facade, gavle og plan.

Proportioneringen er foretaget med det gyldne snit og kvadrater.

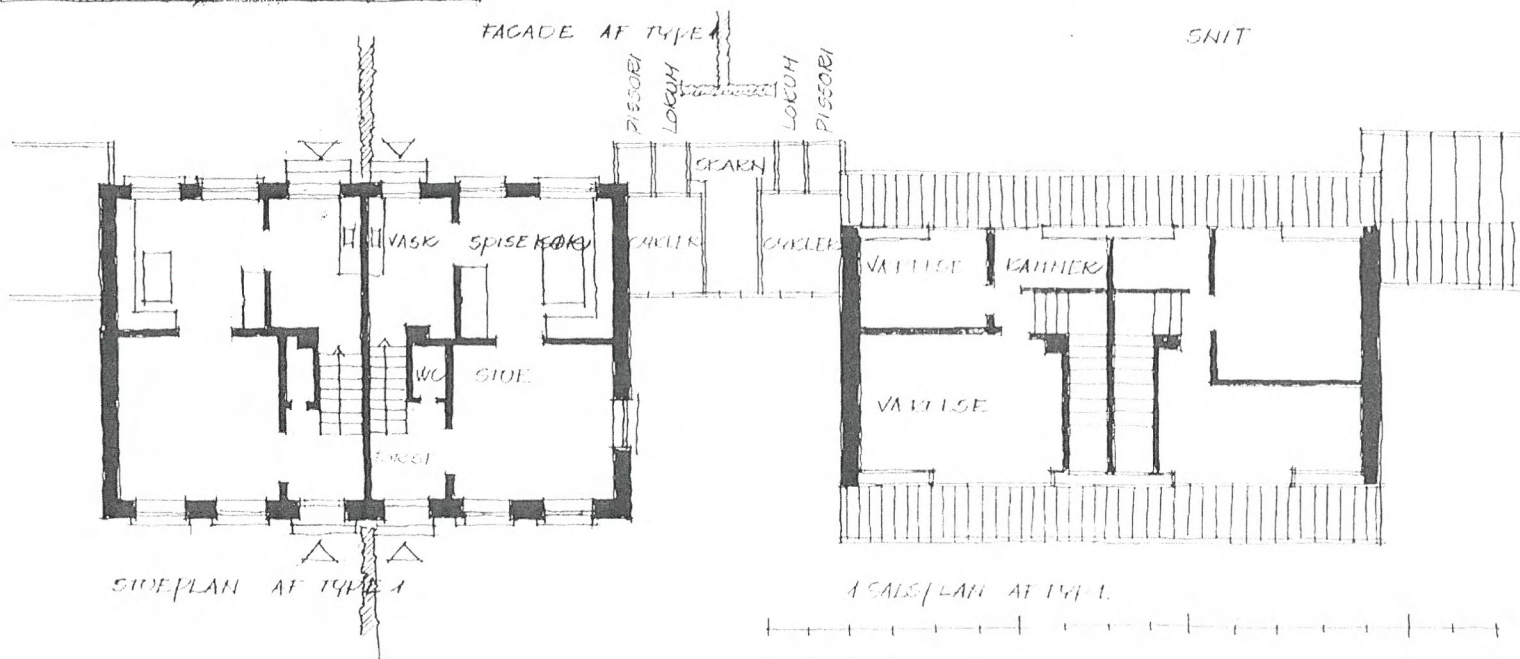

Proportions studie af type 1.

FACADE AF TYPE A

SNIT

SIDEPLAN AF TYPE A

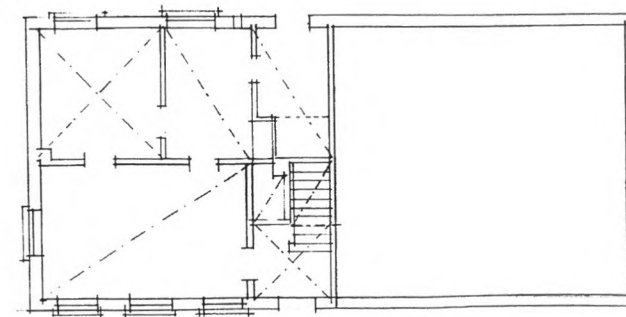
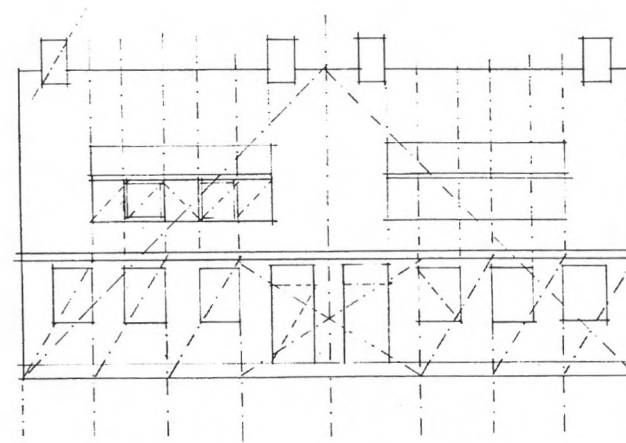
A SALSPLAN AF TYPE A

Type 2.

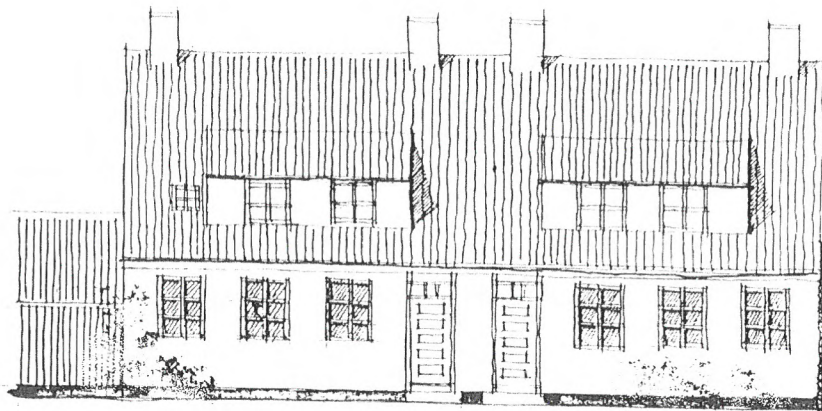
Hustype 2. indeholder samme faciliteter som type 1. , blot er huset blevet længere, så der er indpasset et køkken. På den måde får både stueplanen og første sals planen et værelse mere. Også her er der brugt proportioneringsregler som type 1.

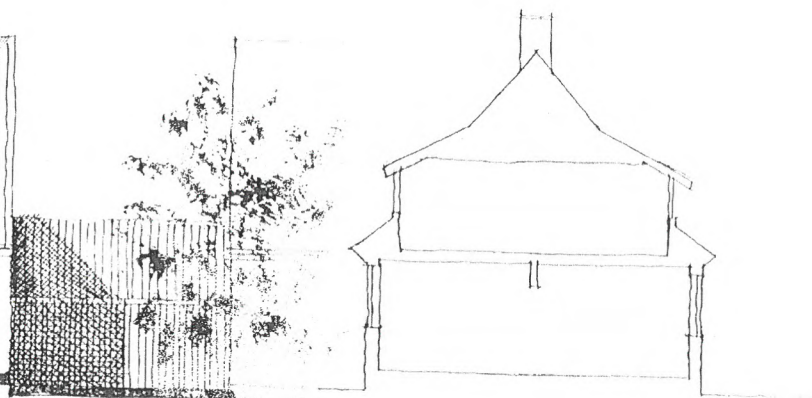
Beliggenhed af type 2. huse

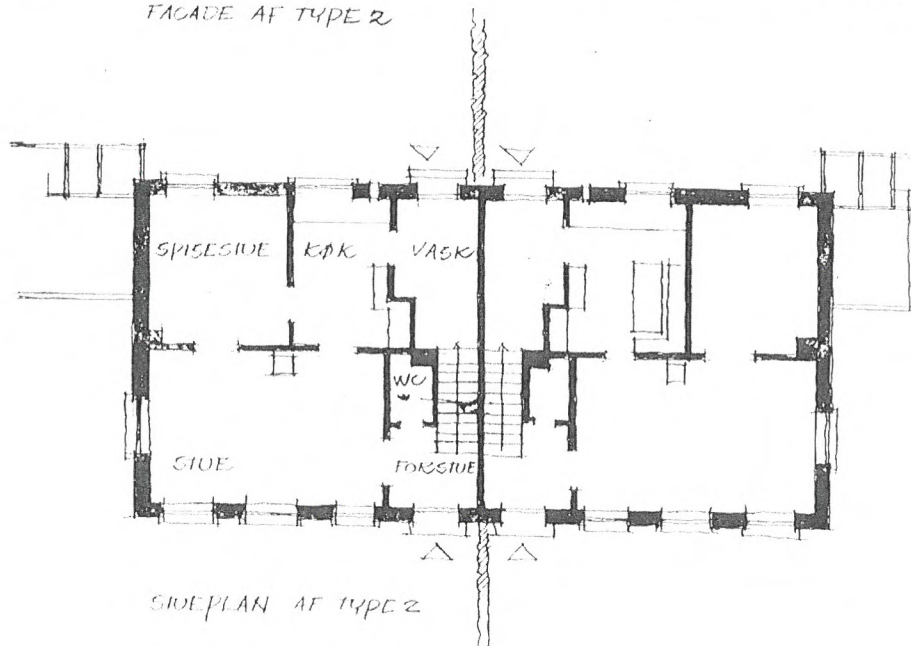
Proportions studie af type 2.

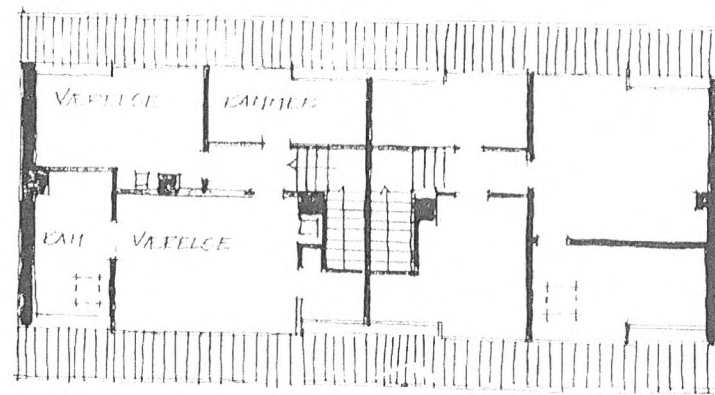
FACADE AF TYPE 2

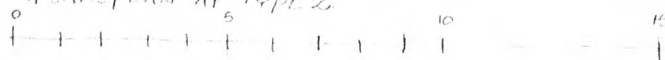
SIT

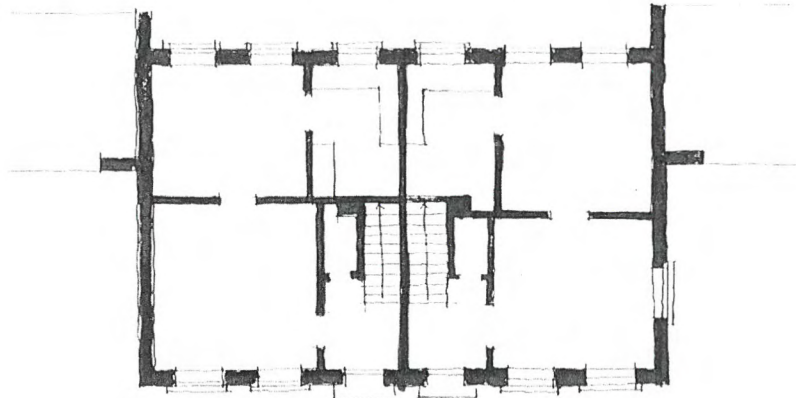

SIDEPLAN AF TYPE 2

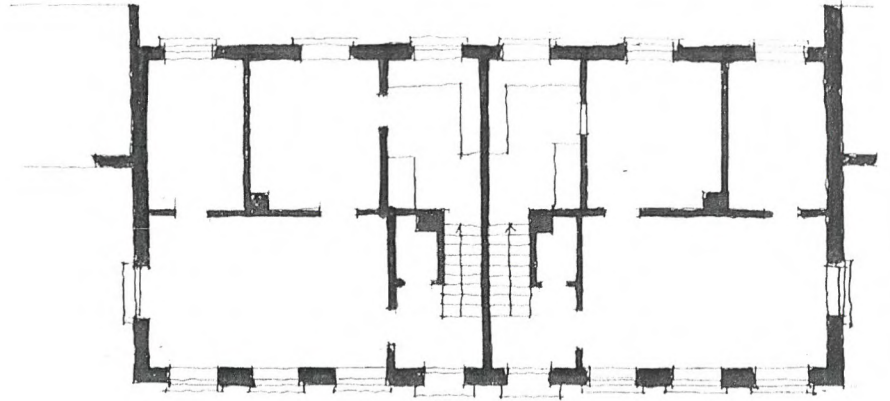

ACSEPLAN AF TYPE 2

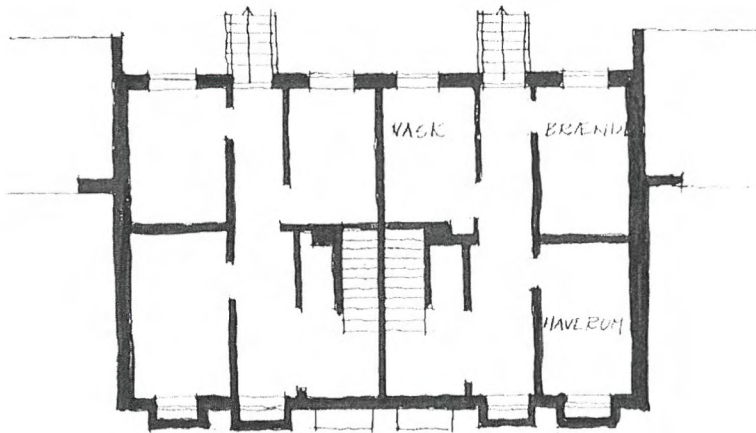

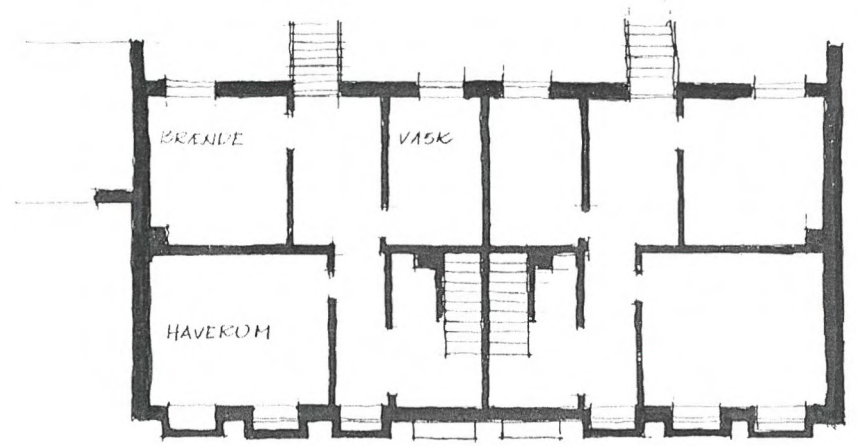
SIDEPLAN AF TYPER 1 MED KÆLDER

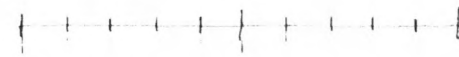
SIDEPLAN AF TYPER 2 MED KÆLDER

KÆLDERPLAN TYPE 1

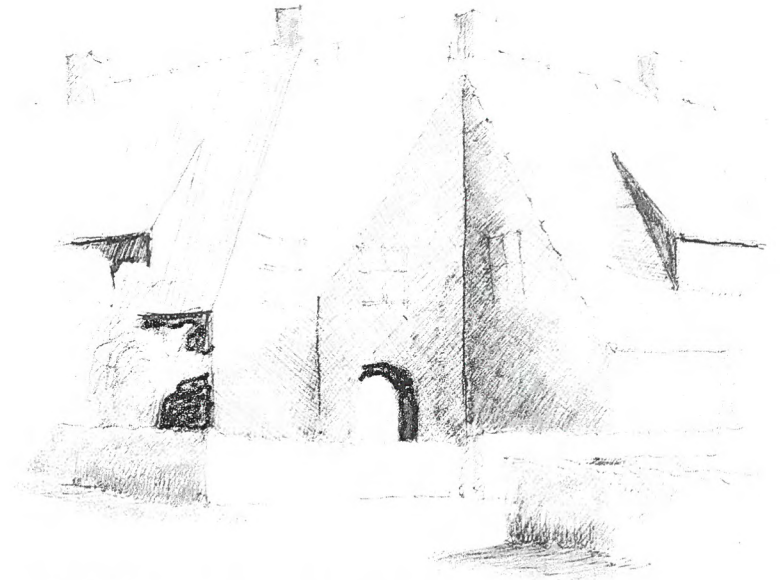

KÆLDERPLAN TYPER 2

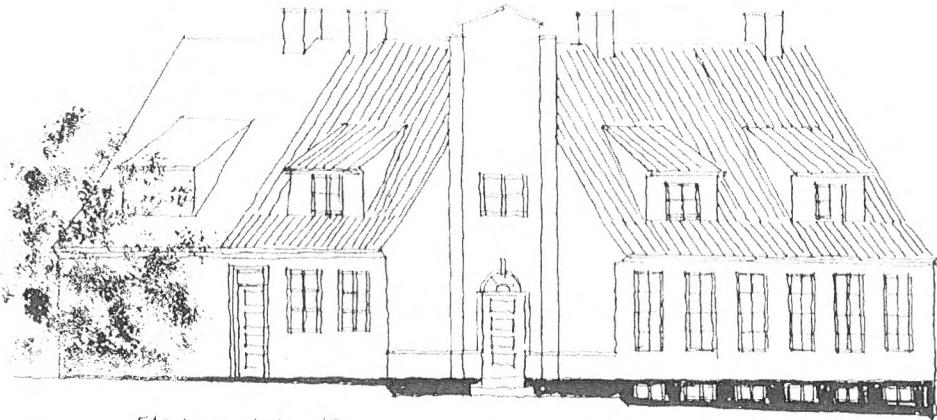
*Asyl bygningen – Bageriet og Hjørne løsning
Baunevangen - Tjørnevangen*

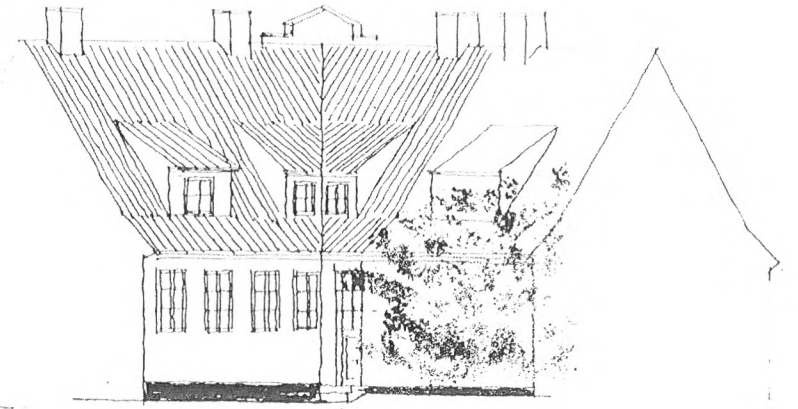
Hjørne løsning Baunevangen –Tjørnevangen

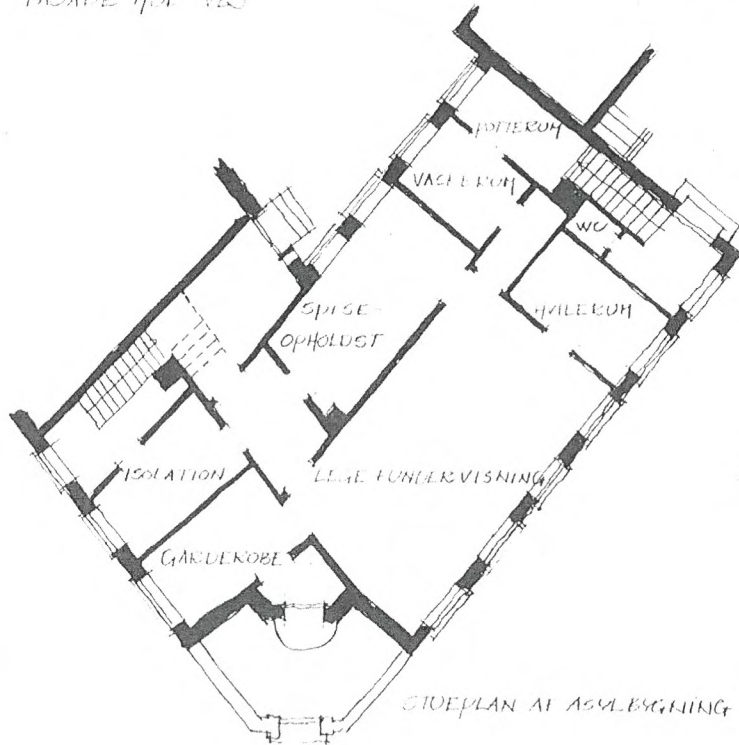
Bageriet Baunevangen- Tjørnevangen

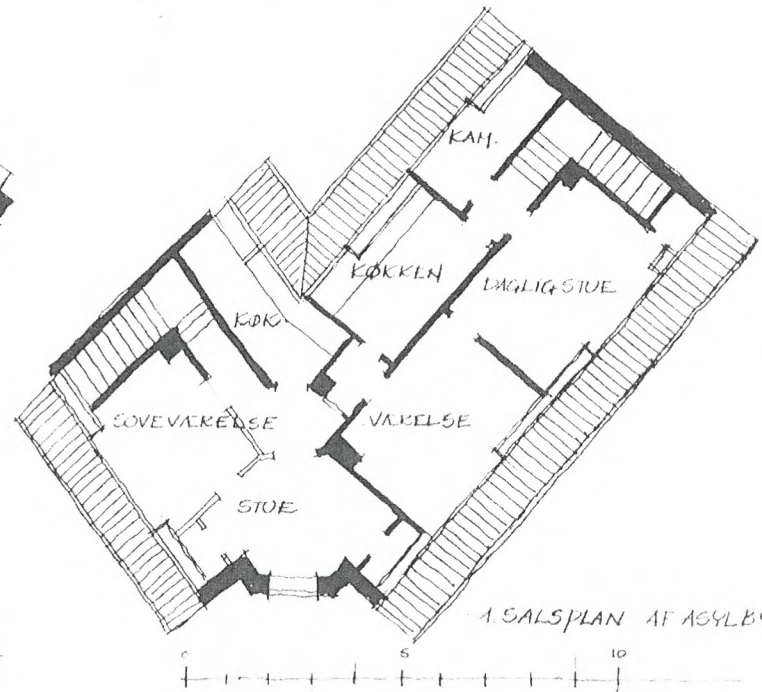
FACADE MOD VEJ

FACADE MOD GÅRD

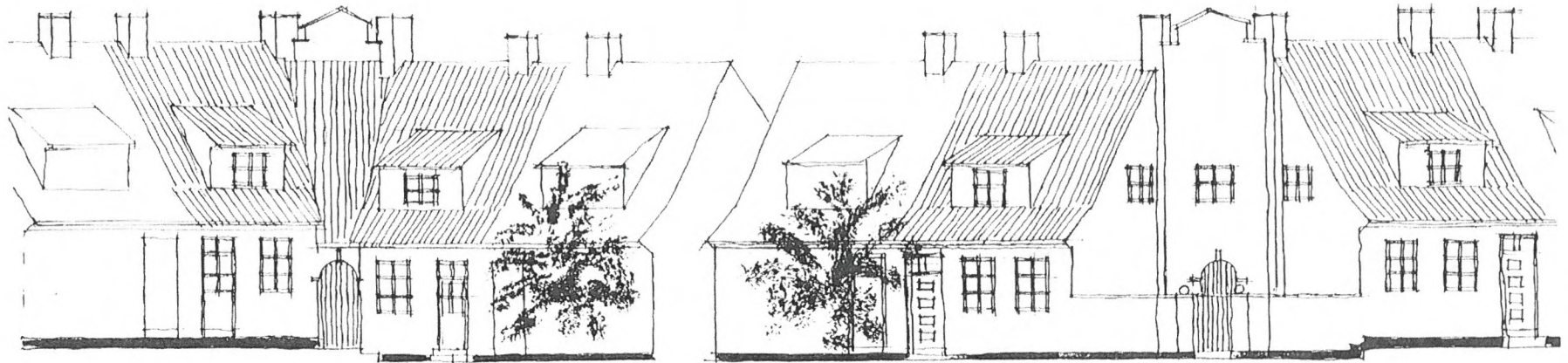

STOEPLAN AF ASYLBYGNING

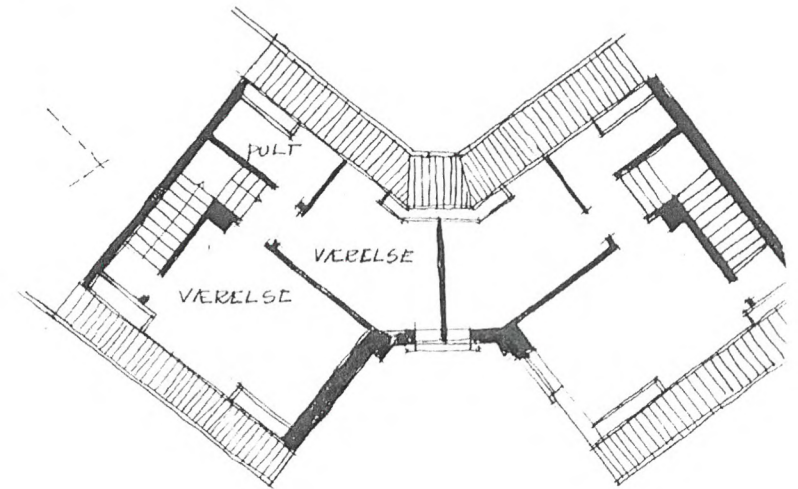
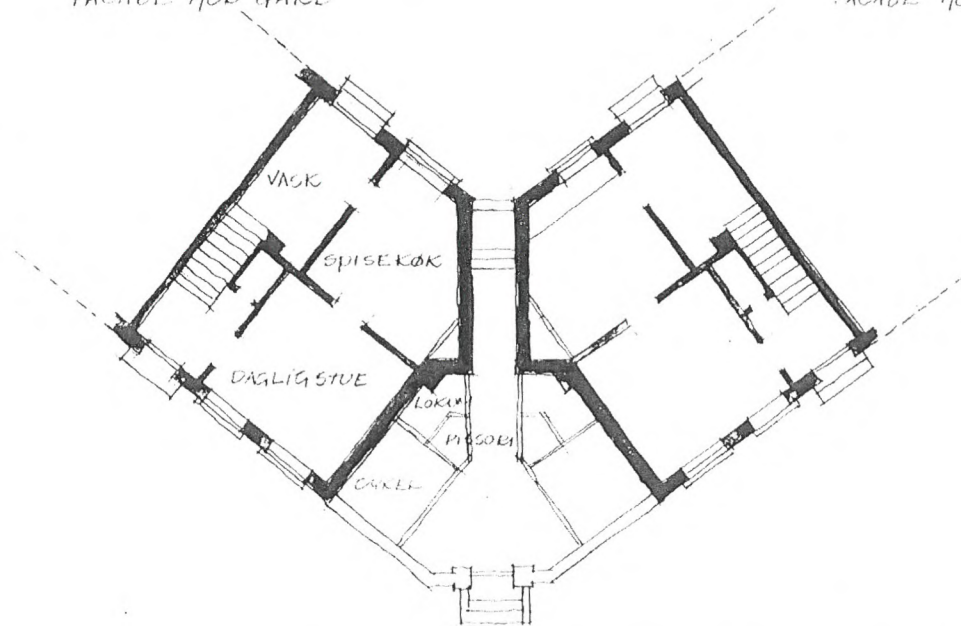
2. SALSPAN AF ASYLBYGNING

FACADE MOD GÅRD

FACADE MOD VED

1. SALSPAN

STUEPLAN AF SAMMENBEGRNINGEN BAONEVANGEN - LØRNEVANGEN

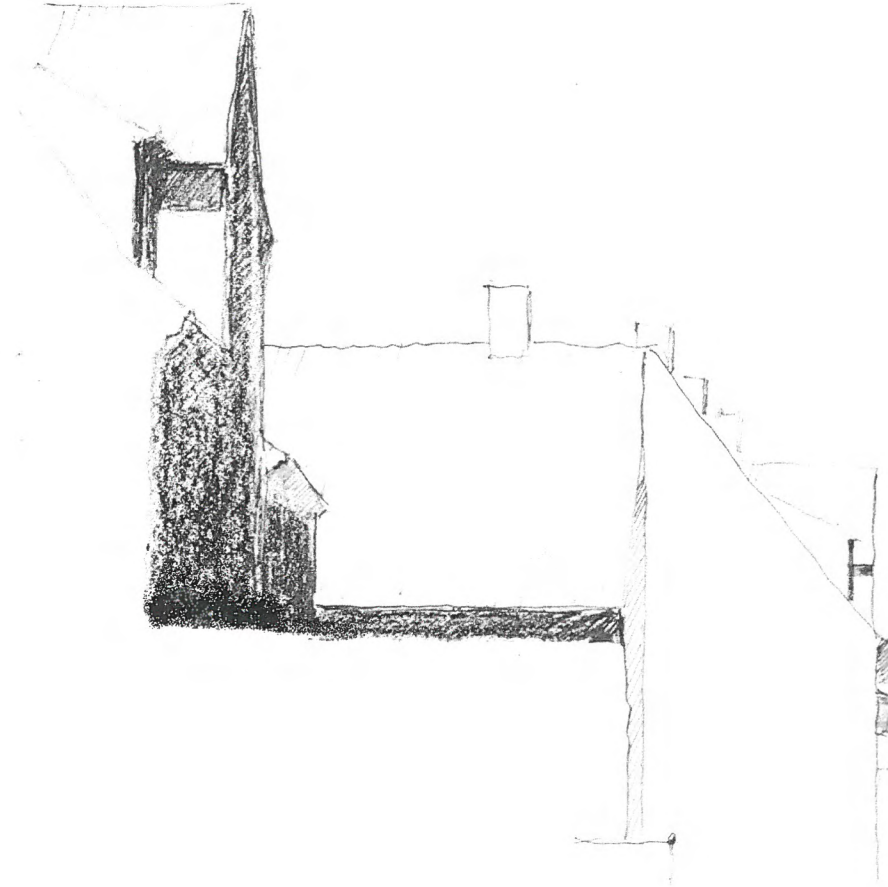

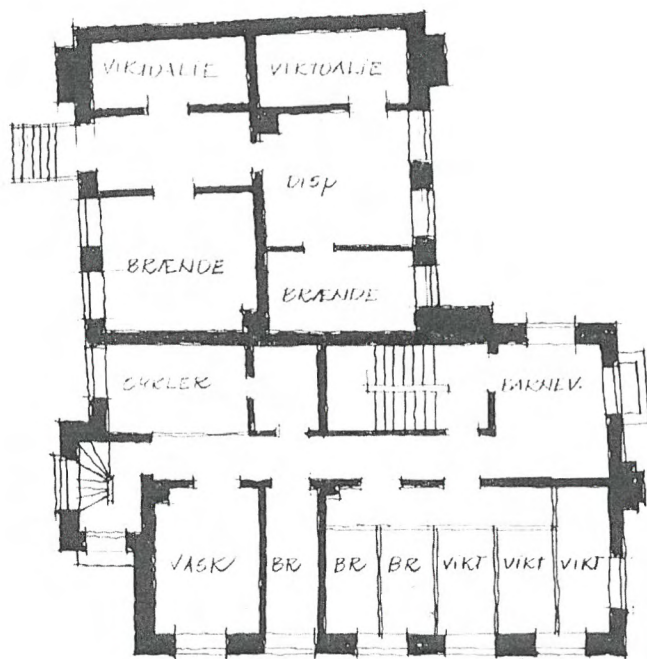
Hjørne løsning af bebyggelsen ved søen

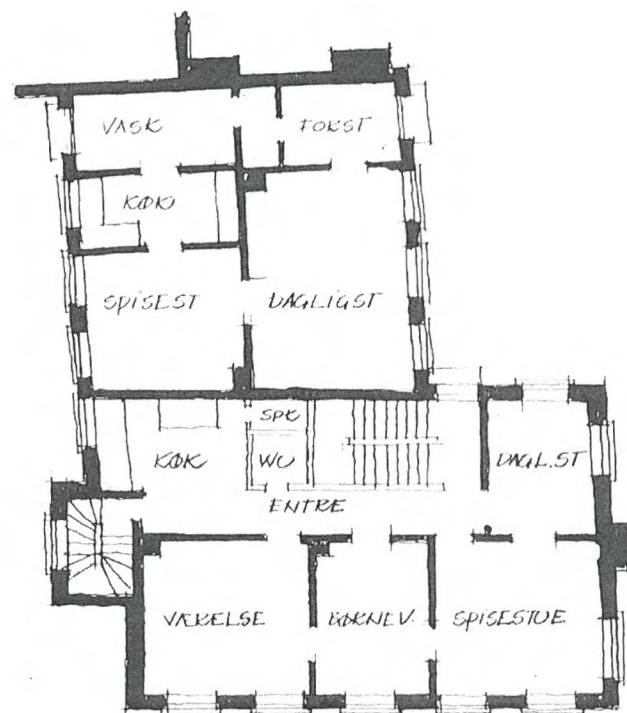
Hjørne løsning ved vaskerierne

Hjørne løsning langs stien ved søen

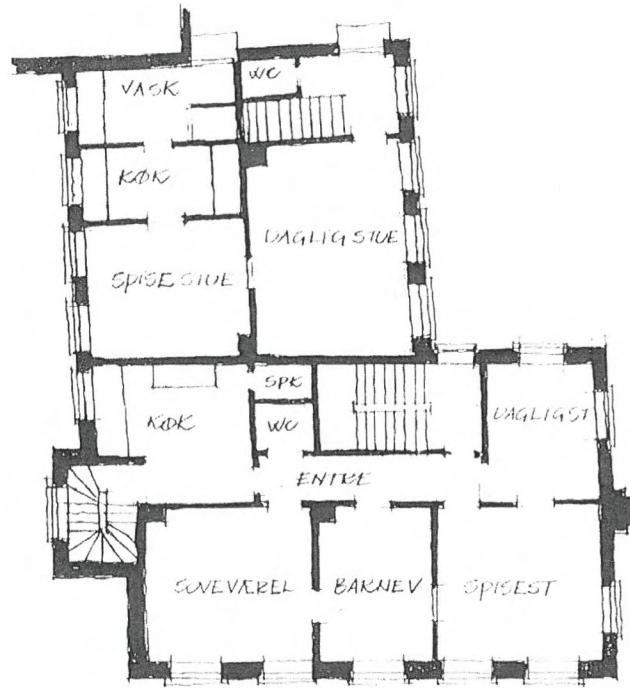
KORTER PLAN

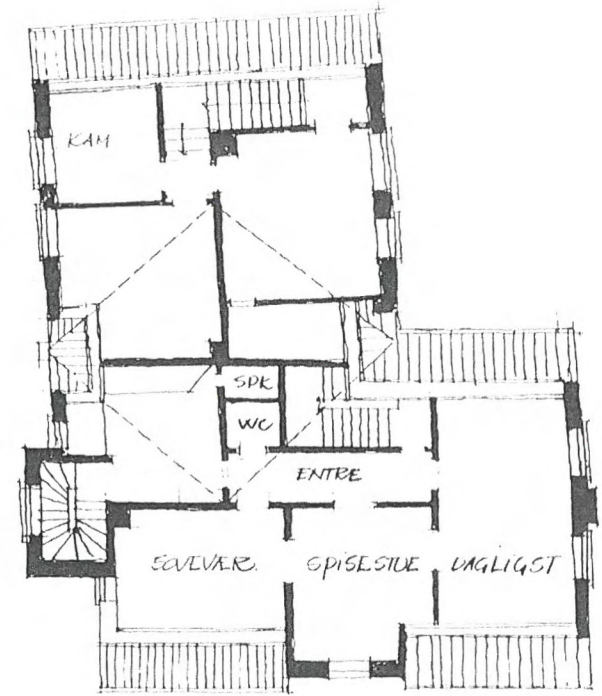
SIDEPLAN

HØRNEUDFØRNING AF BEBYGGELSEN VED SØEN

1. SALSPLAN

2. SALSPLAN

HÅNDTEGNET AF BILYGGELSEN VED SEEN

Litteratur henvisninger.

*Boligkommissionen af 1918.
Betænkning nr. 1, 1920.*

*Marquard, E.:
Arbejdernes Andels-Boligforening 1912-1922.
1922. – 182 s.*

Statistisk Årbog 1922.

*Københavns sporveje: 1911-1936
1936. – 141 s.*

*Trier, Finn:
Arbejdernes Andels-Boliforening 1912-62
1962. – 32 s.*

*100 år sporveje i København 1863-1963
1963. – 93 s.*

*Hansen, Erik:
Lægeforeningens Boliger på Østerbro.
1971. – 72 s.*

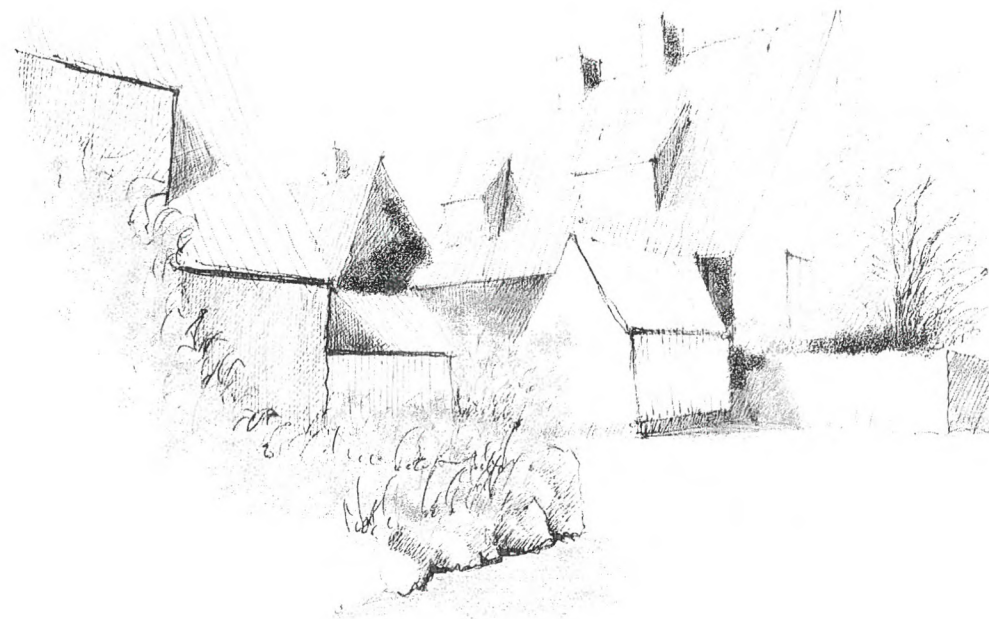
*Rasmussen, Sten Eiler:
København: et bysamfunds særpræg og udvikling gennem
tiderne. 1974. – 322 s.*

*Rasmussen, Sten Eiler:
London: den vidtudbredte storby: det nye London.
1974. – 591 s.*

*Licht, Kjeld de Fine:
En arbejderkoloni på Frederiksberg.
1977. – 119 s.*

*Larsen, Jørgen:
På vejen til bedre boliger: Arbejdernes Andels-Boligforening
1912-1987. 1987. – 189 s.*

*Erindringer fra Brønshøj og Husum:
10 fortællinger. 2002. – 64s.*

Motiv fra Pilevangen.

Havebyen i Brønshøj: Studie i lav tæt boligbebyggelse fra 1923

@ Erik Bay 2003.

Illustreret af Erik Bay.

Udgivet af Arbejdernes Andelsboligforening – Afdeling 20.

Bogen er sat med Times New Roman. og trykt hos Saloprint a/s, Glostrup.

Printed in Denmark 2003.

ISBN 87-989535-0-8

